
CONSIDERAȚII PRIVIND CERAMICA DE MASĂ DE LA (L)IBIDA (II). SECTORUL EXTRA MUROS NORD I

Marian Mocanu *

Abstract: This article analyses the tableware ceramics sample discovered in Extra Muros Nord I research area, following archaeological excavation performed in 2005 and 2006. 38 pottery fragments were discovered, being classified as follows: Eastern Sigillata C – 7 fragments, Pontic Red Slip – 6 fragments, African Red Slip Ware – 3 fragments, Late Roman C Ware – 16 fragments, Local pottery? – one fragment, Unidentifiable – 5 fragments. Most wares are dated the 4th and 5th century, but there are few specific forms dated the 6th century.

Rezumat: În acest articol este analizat eșantionul alcătuit din ceramica de masă descoperită în sectorul Extra muros Nord I ca urmare a săpăturilor arheologice din anii 2005 și 2006. Au fost identificate 38 de fragmente ceramice, clasificate după cum urmează: Eastern Sigillata C – 7 fragmente, Pontic Red Slip – 6 fragmente, African Red Slip Ware – 3 fragmente, Late Roman C Ware – 16 fragmente, Produs local? – un fragment, Neidentificabile – 5 fragmente. Majoritatea vaselor sunt datate în sec. al IV-lea și al V-lea, însă există și câteva forme specifice sec. al VI-lea.

Key words: Late Antiquity, Scythia, (L)Ibida, Extra muros Nord I Research Area, Tableware.

Cuvinte cheie: antichitate târzie, Scythia, (L)Ibida, Sectorul Extra muros Nord I, ceramică de masă.

Continuăm în rândurile care urmează prezentarea veselei de masă descoperită pe șantierul arheologic de la Slava Rusă. De această dată ne vom îndrepta atenția asupra sectorului Extra muros Nord I. Cercetările arheologice au fost inițiate în acest sector în vara anului 2005 cu scopul de a documenta o zonă în care la suprafața solului se observau aglomerări de pietre fasonate și țigle, plasată în imediata vecinătate a turnului 10 și a porții de nord, potrivit planului întocmit de A. S. Ștefan¹. Au fost descoperite resturile unui edificiu ce a funcționat în sec. al IV-lea și începutul sec. al V-lea, iar funcționalitatea acestuia rămâne să fie stabilită de autorii săpăturii propriu-zise². Ulterior cercetarea arheologică s-a dezvoltat prin trasarea de noi suprafețe către turnul 10 și o zonă intra muros a cetății (L)Ibida³, însă ceramica de masă descoperită în aceste secțiuni va face obiectul unei intervenții ulterioare.

* Institutul de Cercetări Eco-Muzeale „Gavrilă Simion”, Str. Progresului, nr. 32, 820009, Tulcea, România. Acest articol a fost realizat în cadrul proiectului Cercetători competitivi pe plan european în domeniul științelor umaniste și socio-economice. Rețea de cercetare multiregională (CCPE) POSDRU/159/1.5/S/140863.

¹ Ștefan 1977, 11.

² Iacob *et alii* 2007, 339. Cercetările arheologice întreprinse în sectorul Extra muros Nord I au fost coordonate de dr. L. Mihăilescu-Bîrliba.

³ Iacob *et alii* 2009, 197.

Lotul ceramic prezentat în acest articol se află în depozitul șantierului arheologic de la Slava Rusă, fragmentele ceramice fiind marcate cu sigla sectorului și celelalte informații referitoare la contextul descoperirii. Totodată, acestea au fost inventariate, numerele de pe fragmentele ceramice corespunzând cu cele din catalogul prezentat în articolul de față. După prelucrarea primară a materialului ceramic (spălare și selectare) s-a conturat un eșantion format din 38 de fragmente ceramice tipice, din care cinci fragmente nu pot fi încadrate din punct de vedere al atelierului de proveniență. În urma analizei eșantionului am constatat că acesta este variat atât din perspectiva atelierelor de producție, cât și din punctul de vedere al limitelor cronologice în care se înscriu vasele descoperite în sectorul Extra muros Nord I.

Primul mare centru de producție a ceramicii fine identificat în lotul descoperit în sectorul Extra muros Nord I este cel reprezentat de atelierelor de la Çandarli, această grupă ceramică fiind cunoscută în literatura de specialitate sub denumirea de *Eastern Sigillata C*. Ceramica fină produsă în atelierelor din vestul Anatoliei zilelor noastre este extrem de răspândită în așezările romane din Dobrogea, fiind surprinsă în special în nivelurile de locuire încadrate în intervalul cronologic al sec. II-III. Totodată apare și în nivelurile mai târzii, în prima jumătate a sec. al IV-lea⁴. Centrul ceramic de la Çandarli este reprezentat în acest studiu prin șapte fragmente ceramice, toate aparținând aceleiași forme – *Hayes 4* – mai precis ultimei etape de funcționare a atelierelor în cauză. Astfel avem de-a face cu ceramică importată din zona egeană, forma fiind specifică celei de-a doua jumătăți a sec. al III-lea și primei părți a secolului următor⁵. Forma *Hayes 4 Çandarli* a circulat în bazinul Mării Mediterane în special în sec. al III-lea și în prima parte a secolului următor⁶. În Dobrogea romană această formă a atelierelor de la Çandarli este puțin cunoscută, fiind ușor de confundat cu produsul altor ateliere. În literatura de specialitate am întâlnit acest tip de vas doar la Halmyris, reprezentat prin două fragmente ceramice descoperite în nivelurile 5 și 6, încadrate cronologic în sec. al IV-lea p.Chr⁷. Vasele (boluri/castroane) au dimensiuni medii sau mari, pereții oblici, baza inelară, buza puternic arcuită spre interior. Pasta veselei încadrată în forma *Hayes 4 Çandarli* este de culoare roșie-maronie, cu rare particule de calcar și mica argintie în compoziție. Slip-ul are un aspect metalic roșu-marونیu, de nuanță închisă. Ținând cont și de contextul arheologic specific sectorului Extra muros Nord I, cele șapte fragmente ceramice descoperite la (L)Ibida datează din sec. al III-lea și începutul secolului următor.

⁴ În acest sens, vezi spre exemplu, situația de la Halmyris. Topoleanu 2000, 44 (forma Hayes 4 Çandarli).

⁵ Hayes 1972, 321-322.

⁶ Hayes 1985, 78 (Forma H.4); Kenrick 1985, 264-265 (B372), fig. 48/372.1-372.2.

⁷ Topoleanu 2000, 43-44, pl. 1/7. Acest vas a fost publicat anterior de: Opaiț 1991, 138/46, pl. 7.

O categorie de fragmente ceramice, identificată în număr de patru exemplare, aparține unor centre de olărit din zona bazinului pontic. Din păcate nu putem localiza cu exactitate aceste ateliere, însă vesela poate proveni din aria sudică a Mării Negre, probabil din anumite centre situate pe coasta nord-anatoliană. Principalele trăsături ale acestui tip de ceramică se pot rezuma astfel: vase de dimensiuni medii și mari, cu pereții mai groși în comparație cu cei ai veselei provenite din ateliere levantine sau occidentale, pasta de calitate medie sau slabă, cu inserții de mica argintie și particule de calcar alb, uneori cu alte impurități în compoziție. Din punct de vedere morfologic pasta prezintă o consistență granuloasă, cu nuanțe ce variază între portocaliu și roșu-deschis (5 YR 5/8, 6/8, 7/8) și slip de culoare pornind de la roșu deschis către un roșu-întunecat (2.5 YR 4/6, 4/8, 5/8, 7/8). Calitatea slip-ului este inferioară, acesta păstrându-se pe alocuri mai ales pe suprafața exterioară a vaselor. Din observațiile anterioare se poate afirma că acest tip de veselă este extrem de răspândit în Dobrogea romană în așezări datate în sec. II-III, editorii anteriori ai unor asemenea vase înclinând spre opinia unei producții locale, din păcate insuficient documentată până în momentul de față⁸.

Deși acest tip de ceramică este extrem de răspândit în așezările romane timpurii din Dobrogea, până în momentul de față nu există o tipologie unitară a formelor veselei în cauză. În ceea ce privește eșantionul provenit din sectorul Extra muros Nord I, am identificat trei forme.

Forma 1 reprezintă castroane de dimensiuni medii sau mari, cu baza inelară, pereții oblici, ușor arcuiți, buza puternic arcuită spre interior. Un singur fragment ceramic se încadrează în caracteristicile acestei forme, fiind datat în secolul III p.Chr. Vese similare sunt prezente la Histria⁹.

Forma 2 este atestată prin două castroane de dimensiuni medii sau mari, relativ asemănătoare cu forma precedentă. Diferențele constau în faptul că vasul este mai adânc, iar buza este delimitată de corp printr-un unghi ascuțit care la interiorul

⁸ Pe lângă cele patru fragmente ceramice din sectorul Extra muros Nord I, la Slava Rusă există un alt eșantion mai consistent cu veselă de acest tip, ce a fost descoperit pe proprietatea Harasimov, acolo unde a fost documentat un nucleu de locuire romană timpurie (sec. II-III) situat la aproximativ 1,5–2 km sud-est față de fortificația romano-bizantină. De asemenea un eșantion consistent provine dintr-o cercetare arheologică preventivă recentă ce a scos la iveală o așezare de tip *villa rustica* în partea de nord a comunei Niculițel. Toate aceste informații vor face obiectul unei note ulterioare, dedicată exclusiv acestui subiect. În ceea ce privește ipotezele despre producerea locală a acestui tip de veselă vezi la: Opaiț 1980, 336 (acesta este de părere că formele evoluează din vasele populației getice din perioada *La Tene*). De asemenea ceramică cu aceste caracteristici este prezentă la Histria: Suceveanu 2000, 65/tip 17.

⁹ Suceveanu 2000, 30/15, 16, fig. 7/TIP 6, datate în sec. II-III.

vasului capătă aspectul unei șanțuiri. Este specifică secolului al III-lea, analogii pentru această formă fiind întâlnite la Histria¹⁰.

Forma 3 are ca principale trăsături farfuriile de dimensiuni medii cu baza inelară, pereții aproape orizontali, buza verticală, înaltă, foarte ușor curbată spre interior, delimitată la exterior de corpul vasului printr-un prag de mici dimensiuni. Și această formă este datată în sec. al III-lea. Analogii întâlnim la Histria, cu amendamentul că în acest sit farfuria este datată în sec. al II-lea¹¹.

În componența eșantionului ceramicii de masă descoperită în sectorul Extra muros Nord I constatăm prezența produselor nord-africane ajunse pe cale comercială în această zonă. Au fost inventariate trei fragmente ceramice, fiecare dintre acestea aparținând unei forme distincte. Într-un articol recent publicat am discutat pe marginea ceramicii *African Red Slip Ware* în Dobrogea, analizând modul în care acest tip de veselă a ajuns pe litoralul vest-pontic și realizând totodată repertoriul formelor prezente în această arie geografică¹². Spre deosebire de fragmentele ceramice prezentate până acum, cele trei vase nord-africane se datează în sec. al VI-lea, mult după încetarea existenței edificiului din sectorul Extra muros Nord I. Prezența acestor forme târzii, în opinia noastră, trebuie puse în conexiune cu monumentele din imediata vecinătate, turnul 10 și poarta de nord, aceasta fiind o zonă de tranzit a fortificației romane târzii.

Forma Hayes 87, varianta b – castron cu pereții oblici, baza inelară, buza verticală, de mici dimensiuni, triunghiulară în secțiune, ușor convexă în partea exterioară. Această formă este specifică primei jumătăți a secolului al VI-lea¹³. În siturile romano-bizantine din Dobrogea castroanele specifice formei 87 se întâlnesc la: Topraichioi¹⁴, Halmyris în nivelurile 9 și 11¹⁵, Capidava¹⁶ și (L)Ibida¹⁷.

Forma Hayes 99, varianta a – bol hemisferic cu buza îngroșată și arcuită în exterior, baza inelară. Vasele ce aparțin acestei forme sunt în general decorate la interior cu ștampile. Diametrele variază în general între 15 și 20 cm. Datarea acestei forme se înscrie în prima jumătate a sec. al VI-lea¹⁸. Dintre toate formele nord-africane,

¹⁰ Suceveanu 2000, 79/9, 13, fig. 29/9-13.

¹¹ Suceveanu 2000, 72/19, fig. 27/19.

¹² Mocanu 2012.

¹³ Hayes 1972, 135-136, fig. 24/form 87B.

¹⁴ Opaiț 1985, 158, fig. 4/9.

¹⁵ Topoleanu 2000, 73-74, pl. 18/151-152.

¹⁶ Opriș 2003, 145-146, pl. 50/339 și pl. 54/340.

¹⁷ Mocanu 2011a, 228, pl. 2/1-3.

¹⁸ Hayes 1972, 152-155, fig. 102/1.

forma 99 este cea mai răspândită din punct de vedere cantitativ, întâlnindu-se în Dobrogea romană la: Histria¹⁹, Capidava²⁰, Halmyris²¹ și Tropaeum Traiani²².

Forma Hayes 105, variantă – farfurie de mari dimensiuni, cu pereții oblici, buza îngroșată, asemănătoare cu cea a formei 104. Baza este inelară. Parte din aceste vase prezintă decor realizat prin imprimare în pasta crudă cu ajutorul ștampilei. Acest fragment de farfurie este datat la sfârșitul secolului al VI-lea și în prima jumătate a secolului următor²³. Pe teritoriul Dobrogei romane farfuriile ce aparțin formei Hayes 105 întâlnim la Capidava²⁴ și la bazilica episcopală de la Histria²⁵.

Pe lângă fragmentele ceramice produse în bazinul pontic, prezentate în rândurile anterioare, în sectorul Extra muros Nord I au fost descoperite alte două fragmente ce aparțin grupei Pontic Red Slip Ware, atestată la Slava Rusă și pentru lotul ceramic din sectorul Extra muros Vest III²⁶.

Forma 3 – se individualizează prin diametrele mari ale farfuriei, pereții curbați, buza lată, dispusă oblic. Uneori aceasta este decorată pe partea superioară prin incizie în pasta crudă, în *solea* întâlnim decor realizat prin ștampilare, cel mai răspândit motiv decorativ fiind cercurile concentrice. Pentru Dobrogea romană analogii publicate întâlnim la Topraichioi²⁷, însă asemenea vase există în mod cert în multe alte așezări romane târzii din acest spațiu geografic. Analogii putem identifica și în spațiul nord-pontic, la Tanais²⁸, iar mai nou chiar și în bazinul sud-pontic, la Pompeiopolis, acolo unde ceramica Pontic Red Slip Ware apare în proporții de peste 80%²⁹. Această formă ceramică poate fi datată la sfârșitul sec. al V-lea și în primele decenii ale secolului următor.

Forma 7 – castron de dimensiuni medii sau mici, cu buza trapezoidală în secțiune, redusă ca dimensiune, ușor evazată spre exterior. Pereții sunt oblici, ușor curbați în partea inferioară, baza este inelară. Și această formă ceramică este prezentă la Topraichioi³⁰, dar și în bazinul pontic³¹. Vasele formei 7 sunt datate în a doua jumătate a sec. al V-lea.

¹⁹ Suceveanu 1982, 97, fig.14/8 ; Suceveanu 2007, 209, pl. 75/32-35.

²⁰ Covacef 1999, 164, pl. 15/1 a-b.

²¹ Topoleanu 2000, 75-76, pl. 18/157-160.

²² Gămureac 2009, 267, pl. 13/112.

²³ Hayes 1972, 166-169, fig. 31/form 105.

²⁴ Opriș 2003, 151, pl. 54/350-352; Covacef 1999, 154.

²⁵ Suceveanu 2007, 209, pl. 75/36-37.

²⁶ Mocanu 2011, 229.

²⁷ Opaîț 1985, 154, fig. 1/4, 5 sau Opaîț 1996, 135 (forma Opaîț II), pl. 55/1-2.

²⁸ Arsen'eva Domžalski 2002, 426-427, 462-466, fig. 8-11.

²⁹ Domžalski 2011, 7, fig. 6 și fig. 2.

³⁰ Opaîț 1996, 135 (forma Opaîț IV), pl. 53/3.

³¹ Arsen'eva, Domžalski 2002, 427-428, 479, fig. 13/575-577.

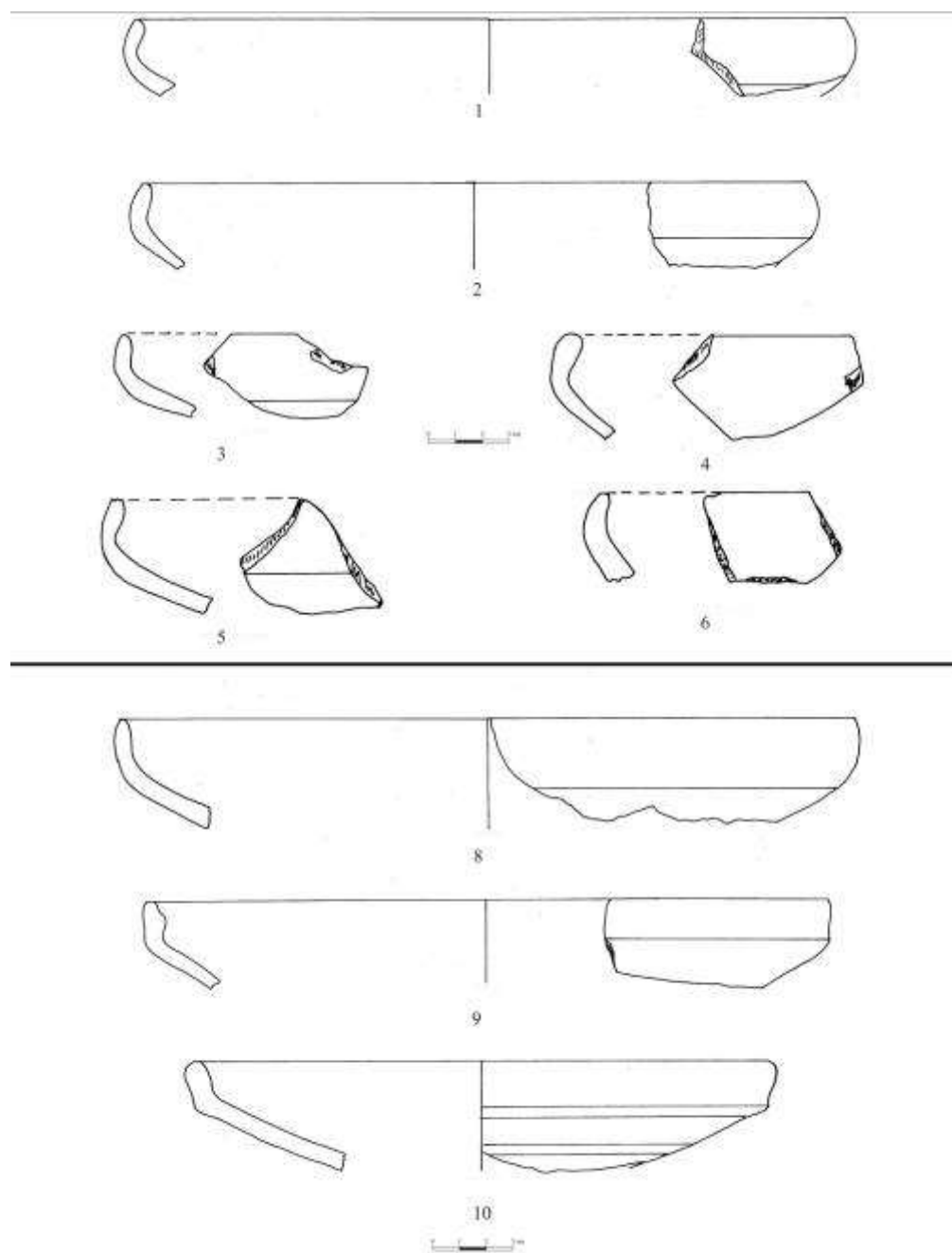

Fig. 2. 1-6. Eastern Sigillata C; 8-10. Early Pontic Red Slip.

Produsele atelierelor phoceene, cele mai răspândite în Dobrogea pe parcursul sec. al V-lea și al VI-lea, sunt prezente și în sectorul Extra muros Nord I prin 16 fragmente ceramice ce aparțin mai multor forme. După cum era de așteptat forma Hayes 3 este cea mai bine reprezentată, cu amendamentul că în acest sector trei fragmente aparțin variantei a, aceasta fiind acum pentru prima dată repertoriată la (L)Ibida. Existența variantei timpurii a formei Hayes 3, rar întâlnită în așezările romane târzii din Dobrogea, trebuie pusă în legătură cu faptul că edificiul din sectorul Extra muros Nord I a avut o fază de funcționare databilă către jumătatea secolului al IV-lea. În rest celelalte forme sunt puternic răspândite atât în Dobrogea, cât și pe tot cuprinsul Imperiului Roman de Răsărit.

Forma Hayes 1, varianta d – două fragmente de buză ce aparțin unor castroane cu pereții arcuiți, buza dreaptă, baza inelară. La Slava Rusă această variantă a formei Hyes 1 este prezentă în sectorul Extra muros Vest III³². Varianta d a formei Hayes 1 apare la Halmyris în contexte datate în sec. al V-lea³³.

Forma Hayes 2, varianta a – întâlnită în Dobrogea romană la Halmyris³⁴, este repertoriată acum pentru prima dată pe șantierul arheologic de la Slava Rusă. Caracteristicile variantei în cauză, a formei *Hayes 2*, se pot rezuma după cum urmează: castron în general de dimensiuni mari, cu pereții puternic arcuiți, baza inelară, buza de mari dimensiuni, dispusă oblic. Forma *Hayes 2*, varianta a este specifică celei de-a doua jumătăți a sec. al IV-lea³⁵.

Forma Hayes 2, varianta b – întâlnită la Slava Rusă și în sectorul Extra muros Vest III³⁶, apare în eșantionul ceramic ce face obiectul acestei note printr-un singur exemplar. Forma vasului este similară cu cea a variantei precedente, diferențierea este dată de dimensiunea buzei vasului, în cazul acestei variante buza are dimensiuni mai reduse. Varianta b a formei *Hayes 2* se întâlnește în contexte arheologice databile în a doua jumătate a sec. al IV-lea și chiar în primele decenii ale sec. al V-lea³⁷. În Dobrogea, această variantă a formei *Hayes 2* a fost atestată în mai multe situri arheologice romano-bizantine, printre care amintim: Tropaeum Traiani³⁸, Capidava³⁹ sau Halmyris⁴⁰.

³² Mocanu 2011a, 232.

³³ Topoleanu 2000, 45, pl. 2/17,18.

³⁴ Topoleanu 2000, 46, pl. 3/19.

³⁵ Hayes 1972, 327, fig. 66/1.

³⁶ Mocanu 2011b, 232, pl. 2/12.

³⁷ Hayes 1972, 327, fig. 66/4.

³⁸ Bogdan-Cătănicu, Barnea 1979, 187, NV 2(16), fig. 160/2(16).

³⁹ Opreș 2003, 150, nr. 354, pl. 54/354.

⁴⁰ Topoleanu 2000, 46, pl. 3/20.

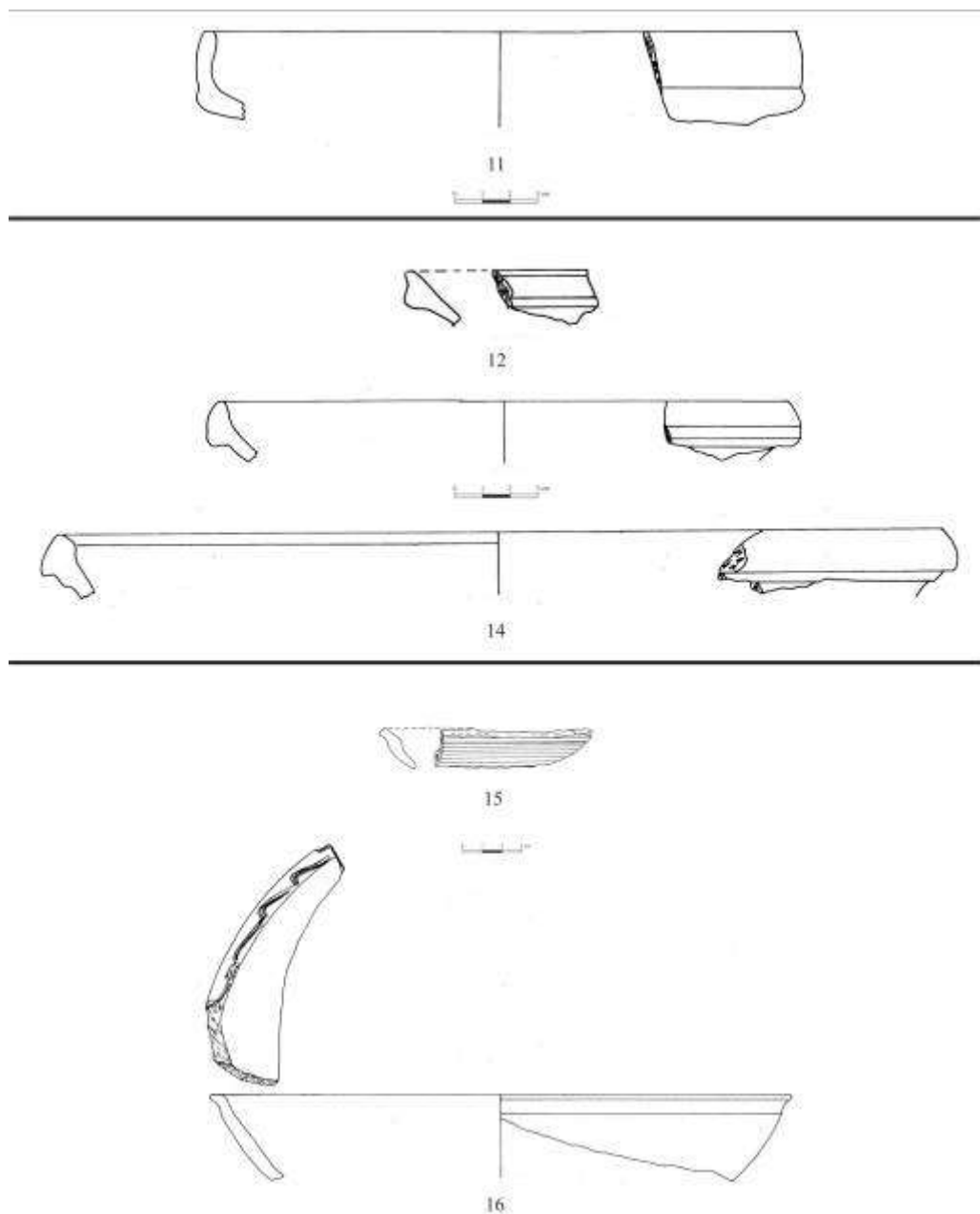

Fig. 3. 11. Early Pontic Red Slip; 12-14. African Red Slip Ware; 15-16. Pontic Red Slip Ware.

Forma Hayes 3, varianta a – este atestată pentru prima dată la (L)Ibida, iar cele trei fragmente sunt printre puținele de acest tip din Dobrogea⁴¹. Farfuriile ce aparțin variantei a sunt cele mai timpurii din seria evolutivă a formei 3, potrivit lui J.W. Hayes această variantă a circulat pe o arie restrânsă⁴². Farfuriile similare sunt menționate, ce-i drept în număr redus, la Thassos, în bazinul egeean⁴³ și pe coasta nord-africană, la Berenice⁴⁴. Conform situației arheologice, cele trei fragmente din sectorul Extra muros Nord I se datează în a doua jumătate a sec. al IV-lea. Caracteristicile principale ale acestui tip de farfurie pot fi rezumate după cum urmează: castron în general de dimensiuni medii și mari, cu pereții arcuiți, baza inelară, buza verticală, zveltă, convexă la exterior.

Forma Hayes 3, varianta b – două fragmente ceramice aparțin variantei în cauză, la acestea adăugându-se cele cinci exemplare descoperite în sectorul Extra muros Vest III⁴⁵. Varianta b se poate caracteriza prin diametrele medii sau mari ale castroanelor, buza masivă, înaltă, dispusă vertical, pereții arcuiți, baza inelară. Această variantă este răspândită în așezările romane târzii din provincia Scythia⁴⁶. Varianta b a formei Hayes 3 este specifică pentru a doua jumătate a sec. al V-lea⁴⁷.

Forma Hayes 3, varianta c – a fost înregistrată în sectorul Extra muros Nord I într-un număr de două exemplare. Pentru șantierul arheologic de la Slava Rusă se adaugă cele 22 de fragmente ceramice publicate anterior⁴⁸. Această variantă a formei Hayes 3 are ca trăsături diametrul mare sau mediu al castroanelor, buza verticală, însă mai puțin masivă în comparație cu cea a variantei b, pereții vaselor sunt curbați iar baza este inelară. Varianta c a formei Hayes 3 este printre cele mai răspândite forme ceramice de masă în această regiune, fiind întâlnită printre altele la Histria⁴⁹ sau Halmyris⁵⁰. Aceste castroane sunt specifice celei de-a doua jumătăți a sec. al V-lea⁵¹.

⁴¹ Opaiț 1991, 163, nr. 256, pl. 41; Topoleanu 2000, 47-48, pl. 3, nr. 21-22.

⁴² Hayes 1972, 329, 331 (neilustrat).

⁴³ Abadie-Reinal, Sodini 1992, 19/CF60-63, fig. 3/CF60-61.

⁴⁴ Kenrick 1985, 381, fig. 71/688.1-688.2.

⁴⁵ Mocanu 2011a, 232-233, pl. 3/13-15.

⁴⁶ Bogdan-Cătănciu, Barnea 1979, 187, NV 2(11), fig. 160/2(11); Topoleanu 2000, 48-49, pl. 3/23-26; Opreș 2003, 151, nr. 355, (neilustrat).

⁴⁷ Hayes 1972, 331, fig. 67/1-5; Hayes 2008, 239-240, nr. 1255-1263, fig. 38/1255-1263.

⁴⁸ Mocanu 2011a, 233-235, pl. 3/18-22, pl. 4/24-29.

⁴⁹ Suceveanu 2007, 204, pl. 74/2-3.

⁵⁰ Topoleanu 2000, 49-50, pl. 3-4/27-34.

⁵¹ Hayes 1972, 333, fig. 67/7, 9.

Forma Hayes 3, varianta e – datată la sfârșitul secolului al V-lea și în primele decenii ale secolului următor⁵², este prezentă în lotul ceramic din sectorul Extra muros Nord I printr-un singur exemplar, la Slava Rusă fiind inventariate încă 22 de fragmente ceramice descoperite în sectorul Extra muros Vest III⁵³. Farfuriile/castroanele corespunzătoare variantei e sunt asemănătoare cu vasele variantei c, diferența fiind sesizată în cazul buzei (aceasta este mai scundă în cazul variantei e) și a diametrelor vaselor, ce sunt mai reduse pentru varianta e. Farfuriile/castroanele în cauză sunt extrem de populare în epocă atât pentru litoralul vest-pontic, cât și pentru bazinul oriental al Mării Mediterane⁵⁴.

Forma Hayes 3, varianta f – succesoarea variantei prezentate anterior și datată în prima parte a sec. al VI-lea⁵⁵, a fost atestată în eșantionul ceramicii de masă din sectorul Extra muros Nord I prin două fragmente ceramice. În cazul șantierului arheologic (L)Ibida această variantă a formei *Hayes 3* a fost inventariată într-un număr de 14 exemplare descoperite în sectorul Extra muros Vest III⁵⁶, la care se adaugă un fragment ceramic descoperit în urma unei cercetări arheologice de salvare în sectorul Edificiu Public⁵⁷. Din punct de vedere tipologic, varianta f se deosebește de precedenta prin faptul că buza farfuriilor este mai scundă, iar diametrele vaselor sunt în general mai reduse. Varianta f a formei *Hayes 3* se întâlnește în numeroase așezări romane târzii din Dobrogea⁵⁸.

Forma Hayes 4 – este atestată pentru prima dată pe șantierul arheologic (L)Ibida în sectorul Extra muros Nord I. Singurul fragment ceramic de acest tip aparține unei farfurii cu pereții arcuiți, baza inelară, buza asemănătoare formei *Hayes 3*, varianta a, însă de dimensiuni sensibil mai mici. De altfel, această formă a fost considerată a fi premergătoare formei 3, varianta a, fiind datată în prima jumătate a sec. al IV-lea⁵⁹. În Dobrogea analogii pentru această formă se cunosc până în prezent doar la Halmyris⁶⁰, ea fiind prezentă și la Thassos, în bazinul egeean⁶¹.

⁵² Hayes 1972, 329-333, fig. 68/14-16.

⁵³ Mocanu 2011a, 236-238, pl. 5/44-52 și pl. 6/53-59.

⁵⁴ Kenrick 1985, 382, fig. 71/ 688.11, 688.12, 688.12; Abadie-Reinal, Sodini 1992, 20-21 CF 77-81. fig. 4/77, fig. 5/78-81; Hayes 2008, 241, nr. 1275-1279, fig. 39/1275-1279.

⁵⁵ Hayes 1972, 329-335, fig. 69/17, 19, 23-25.

⁵⁶ Mocanu 2011a, 238-239, pl. 6/67-71, pl. 7/72-74.

⁵⁷ Paraschiv, Mocanu 2010, 541, pl. 5/23.

⁵⁸ Bogdan-Cătănciu, Barnea 1979, 189, NVIA 2(6), fig. 167/2(6); Topoleanu 2000, 51-52, pl. 5/47-52, pl. 6/53-56 Opreș 2003, 151, nr. 363, pl. 54/363; Suceveanu 2007, 205-206, pl. 74/4-13.

⁵⁹ Hayes 1972, 338, fig. 69, form 4.

⁶⁰ Topoleanu 2000, 56/73-74, pl. 8/73-74.

⁶¹ Abadie-Reinal, Sodini 1992, 24/CF107, fig. 7/CF107.

Forma Hayes 5, variantă – acest fragment ceramic este ultimul din seria produselor phoceene, caracteristicile formei fiind următoarele: castroane de dimensiuni medii, cu pereții arcuiți, baza inelară, buza dreaptă, dispusă orizontal. În unele cazuri partea superioară a buzei poate fi decorată prin caneluri incizate sau cu roțița dințată. Cele două variante ale formei 5 au fost datate în a doua jumătate a sec. al V-lea și prima jumătate a secolului următor⁶². Această formă ceramică este întâlnită la Halmyris într-un număr de opt exemplare descoperite în nivelurile 9, 10 și 11⁶³, ceea ce coincide cu intervalul cronologic propus de J.W. Hayes.

În cadrul eșantionului ceramic descoperit în sectorul Extra muros Nord I am constatat prezența unui fragment ceramic ce este susceptibil de a fi fost un produs al populației autohtone(?). Pentru a păstra continuitatea prezentării acestui tip de ceramică de masă descoperită la Slava Rusă, fragmentul în cauză este atribuit formei 5, în continuarea numerotării formelor studiate anterior din sectorul Extra muros Vest III⁶⁴. Caracteristicile acestei forme sunt următoarele: castron de dimensiuni medii, cu baza inelară, pereții puternic arcuiți, buza verticală, de mici dimensiuni. Aceasta este delimitată la exterior de corpul vasului printr-o șanțuire realizată prin incizie în pasta crudă. Deoarece nu dispunem de un context arheologic foarte precis în care a fost descoperit fragmentul ceramic, încadrarea cronologică nu poate fi decât în limite foarte largi, între sec. al IV-lea și jumătatea sec. al VI-lea.

O serie de fragmente ceramice descoperite în sectorul Extra muros Nord I nu pot fi atribuite fără dubii unei grupe tipologice, în primul rând datorită stării extrem de fragmentare a veselei dar și a stării precare de conservare. Întrucât caracteristicile pastei celor șase fragmente ceramice sunt diverse, ca și forma acestora, am optat pentru a le include în categoria „varia”. Din aceste șase fragmente ceramice patru pot fi castroane cu pereții arcuiți produse în ateliere din Mediterana Orientală (fig. 5/33-36), unul, asemănător ca formă cu cele trei castroane precedente este probabil să fie un produs local (Fig. 5/37). Ultimul dintre aceste cinci fragmente ceramice este o bază a unui bol miniatural cu firnis roșu din epoca elenistică târzie (sec. I a.Chr, Fig. 5/38).

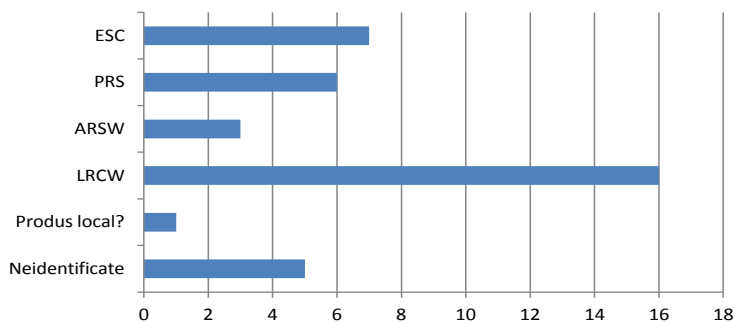
Ceramica de masă rezultată în urma săpăturilor arheologice din sectorul Extra muros nord I nu este foarte numeroasă în comparație cu numărul fragmentelor ceramice similare descoperite, spre exemplu, în sectorul Extra muros Vest III. Cele 38 de fragmente ceramice ce fac obiectul prezentului studiu alcătuiesc un lot eterogen atât din punct de vedere cronologic, cât și din punct de vedere al zonei geografice de proveniență. Diversitatea cronologică trebuie pusă pe seama contextului arheologic

⁶² Hayes 1972, 339, fig. 70/form 5.

⁶³ Topoleanu 2000, 58, pl. 9/84-87, pl.10/88-89.

⁶⁴ Discuția referitoare al acest tip de ceramică de masă cât și cele patru forme anterioare vezi la Mocanu 2011a, 241-242, pl. 8/93-96.

specific sectorului Extra muros Nord I, aici existând monumente ce au funcționat probabil în sec. al III-lea și în primele două treimi ale sec. al IV-lea (astfel se explică prezența ceramicii *Eastern Sigillata C*, a celei produse în bazinul pontic sau a fragmentelor ceramice corespunzătoare formei *Hayes 3, varianta a* și formei *Hayes 4*). Prezența fragmentelor ceramice databile în a doua jumătate a sec. al V-lea și în prima jumătate a sec. al VI-lea (ceramica *African Red Slip Ware* și formele phoceene *Hayes 1, Hayes 2, Hayes 3, variantele b – f* și *Hayes 5*) trebuie puse în corelație cu cele două elemente majore ale fortificației romane târzii – Turnul 10 și Poarta de Nord, aflate în proximitatea sectorului Extra muros Nord I.

Grafic 1. Centre de producție / *Graphic 1. Workshops.*

Similitudinea între loturile ceramice din sectoarele Extra muros Vest III, respectiv Extra muros Nord I constă în preponderența ceramicii fine importată din zona micro-asiatică și a bazinului egeean, la care se adaugă ceramica nord-africană și cea produsă în aria sud-pontică. Acest fapt mai demonstrează încă odată conexiunile da natură comercială extrem de puternice între (L)Ibida și diferite centre din Anatolia, fie că este vorba de cele din bazinul egeean, fie cele de pe litoralul sud-pontic. Situația acestui tip de schimburi comerciale nu este specifică doar cetății de la Slava Rusă, ea poate fi extrapolată la nivelul întregii provincii Scythia, așa cum dovedesc o serie de studii dedicate acestui tip de ceramică provenite din alte centre urbane ale provinciei, precum Halmyris, Histria, Capidava sau Tropaeum Traiani.

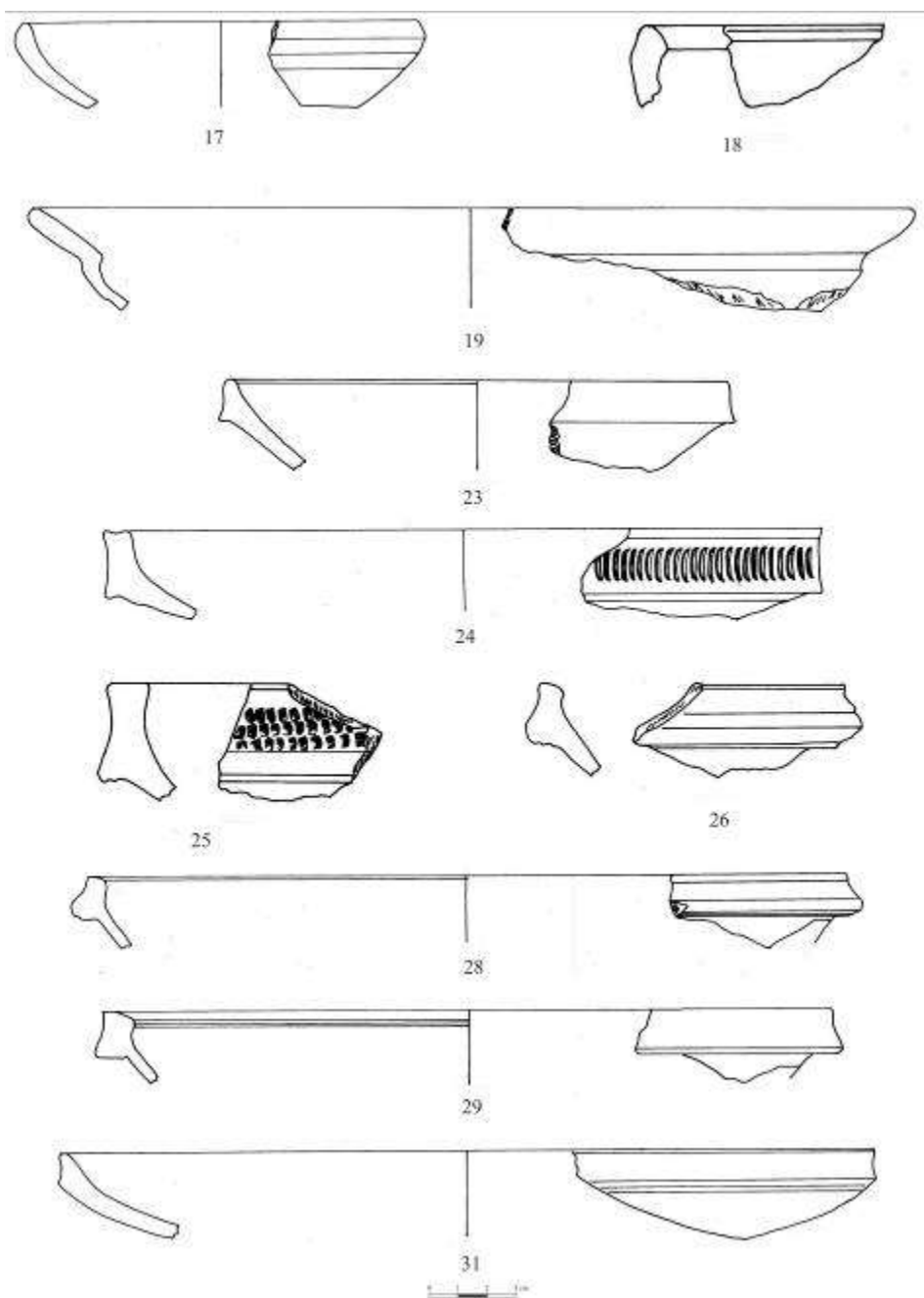

Fig. 4. Late Roman C Ware.

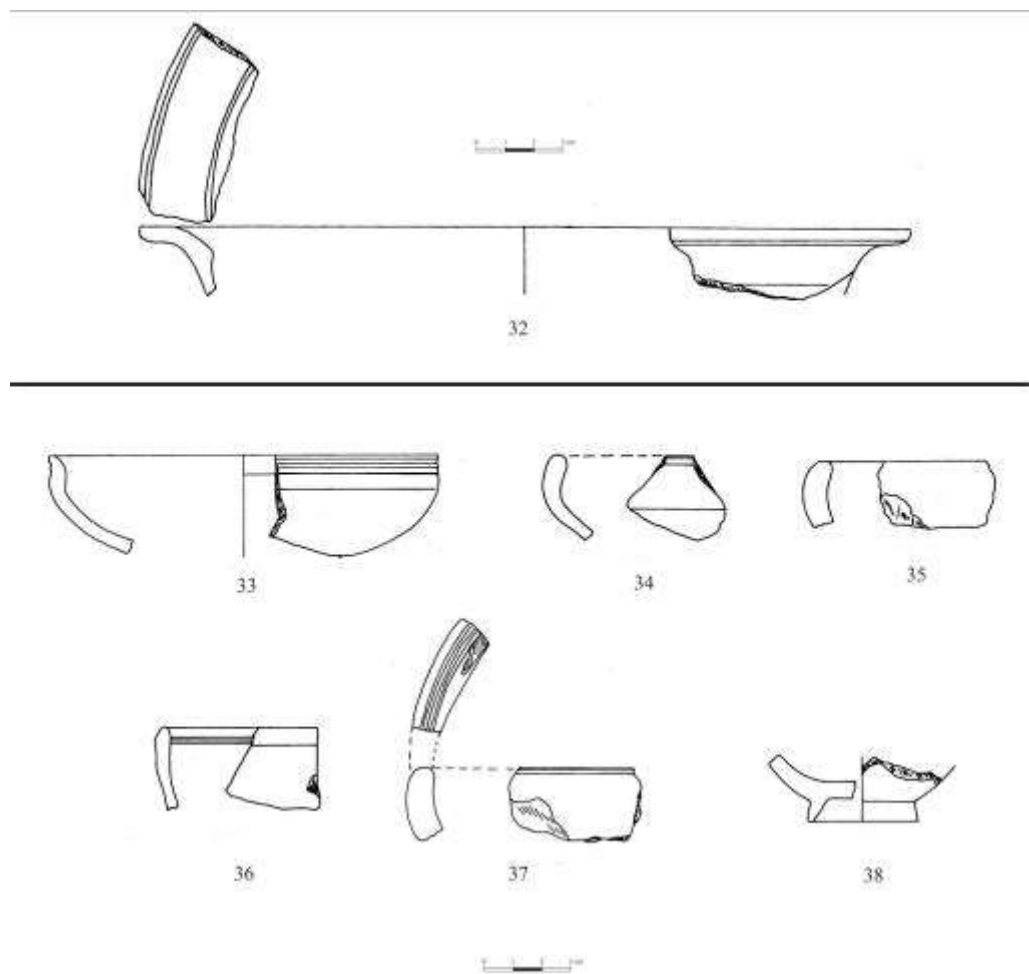

Fig. 5. 32. Late Roman C Ware; 33-38. Varia.

Catalog

EASTERN SIGILLATA C (ÇANDARLI WARE)

Forma Hayes 4

1. Fragment buză și partea superioară a corpului. Ld: (L)Ibida 2006, Extra muros N I, S 3, C 2, -0,40 m. Dm: 28,4 cm, Hp: 2,8 cm. Pasta de culoare roșie-maronie (2.5 YR 4/8 reddish brown) cu rare particule de calcar și mica argintie în compoziție. Slip cu aspect metalic, de culoare roșie-maronie, nuanță închisă (2.5 YR 3/4 dark reddish brown).
2. Fragment buză și partea superioară a peretelui vasului. Ld: (L)Ibida 2005, Extra muros N I, S 0, C 1, - 0,50 m. Dm: 26,2 cm, Hp: 3,3 cm. Pasta și slip-ul au aceleași caracteristici ca cele ale fragmentului precedent.
3. Fragment buză și partea superioară a corpului. Ld: (L)Ibida 2005, extra muros N I, S 0, - 0,60 m. Dm: nedeterminabil, Hp: 3,1 cm. Aceleași caracteristici ale pastei și slip-ului cu cele ale fragmentului nr. 1.
4. Fragment buză și partea superioară a corpului. Ld: (L)Ibida 2005, Extra muros N I, S 0, -0,74 m. Dm: nedeterminabil, Hp: 3,4 cm. Pasta și slip-ul sunt identice cu cele ale fragmentului nr. 1.
5. Fragment din treimea superioară a peretelui vasului. Buza este ruptă. Ld: (L)Ibida 2006, Extra muros N I, S 3, -0,70 m. Dm: nedeterminabil, Hp: 3,7 cm. Pasta și slip-ul identice cu cele ale fragmentului nr. 1.
6. Fragment buză și partea superioară a corpului. Ld: (L)Ibida 2006, Extra muros N I, *passim*. Dm: nedeterminabil, Hp: 2,2 cm. Pasta și slip-ul au aceleași caracteristici cu cele ale fragmentului nr. 1.
7. Fragment buză și partea superioară a peretelui vasului. Ld: (L)Ibida 2006, Extra muros N I, S 5 *passim*. Dm: nedeterminabil, Hp: 3,1 cm. Pastă și slip identice cu cele ale fragmentului nr. 1 (fragment neilustrat).

CERAMICA DE MASĂ PRODUSĂ ÎN BAZINUL PONTIC

Forma 1

8. Fragment buză și treimea superioară a corpului. Ld: (L)Ibida 2005, Extra muros N I, S 0, -0,50 m. (în interiorul edificiului). Dm: 27,5 cm, Hp: 3,8 cm. Pasta de culoare portocalie (7.5 YR 6/8 orange) cu particule albe de calcar în compoziție. Slip de nuanță roșu-închis, slab aderent și foarte prost conservat.

Forma 2

9. Fragment buză și partea superioară a corpului. Ld: (L)Ibida 2005, Extra muros N I, S 0, -0,50 m. Dm: 26,5 cm, Hp: 3,5 cm. Pasta de culoare maronie cu tentă de portocaliu (10 YR 6/8 brown) cu particule fine de nisip și calcar. Slip la culoare.
10. Fragment buză și treimea superioară a corpului vasului. Ld: (L)Ibida 2005, Extra muros N I, S 0, -0,50 m. Dm: 19,5 cm, Hp: 4,6 cm. Pasta de culoare portocalie (7.5 YR 6/8 orange) cu rare particule de mica argintie în compoziție. Slip de culoare roșu-cărămiziu, slab aderent.

Forma 3

11. Fragment buză și partea superioară a corpului. Ld: (L)Ibida 2005, Extra muros N I, S 0, -0,72 m. Dm: 22 cm, Hp: 3,3 cm. Pasta de culoare roșie-maronie (5 YR 4/8 reddish brown) de calitate inferioară cu aspect poros. Se observă rare particule de mica argintie. Slip la culoare.

AFRICAN RED SLIP WRE

Forma Hayes 87, varianta b

12. Fragment buză și partea superioară a peretelui vasului. Ld: (L)Ibida 2005, Extramuros N I, *passim*. Dm: nedeterminabil, Hp: 1,5 cm. Pasta de culoare portocalie (5 YR 6/8 orange) cu aspect granulos și particule fine de calcar în compoziție. Slip aplicat la interior și pe exteriorul buzei, nuanță mai închisă decât a pasteii.

Forma Hayes 99, varianta a

13. Fragment buză și partea superioară a peretelui vasului. Ld: (L)Ibida 2005, Extra muros N I *passim*. Dm: 22 cm, Hp: 2,3 cm. Pastă de culoare cărămizie-deschisă (2.5 YR 5/6 bright brown) cu rare impurități constând în particule de calcar. Slip de bună calitate și de aceeași culoare, mat la interior.

Forma Hayes 105, variantă

14. Fragment buză și partea superioară a vasului. Ld: (L)Ibida 2005, Extra muros N I, S 0, C 1. Dm: 32,5 cm, Hp: 2,4 cm. Pastă de culoare portocalie (5 YR 6/8 orange) cu aspect granulos și particule fine de calcar. Slip aplicat la interior și destul de slab calitativ. La exterior buza a fost vopsită cu o nuanță de negru.

PONTIC RED SLIP WARE

Forma 3

15. Fragment treimea superioară a peretelui vasului. Ld: (L)Ibida 2005, Extramuros N I, S 0, C 1, -0,74 m. Dm: nedeterminabil, Hp: 3,5 cm. Pasta de culoare portocalie (5 YR 6/8 orange) cu nisip și particule de calcar în compoziție. Slip de aceeași culoare, nuanță mai închisă decât a pastei.

Forma 7

16. Fragment buză și treimea superioară a peretelui vasului. Ld: (L)Ibida 2005, Extra muros N I, S 0, C 1, -0,50 m. Dm: 37 cm, Hp: 5,3 cm. Pasta de culoare portocalie (5 YR 7/8 orange) cu rare particule de calcar în compoziție. Slip de aceeași culoare, nuanță mai închisă decât a pastei, la exterior aplicat neuniform.

LATE ROMAN C WARE

Forma Hayes 1, varianta d

17. Fragment buză și două treimi din peretele vasului. Ld: (L)Ibida 2005, Extra muros N I, S I, C 3, -0,75 m. Dm: 15 cm, Hp: 3,3 cm. Pastă de culoare roșie-maronie (2.5 YR 4/8 reddish-brown) de bună calitate, cu unele mici impurități în compoziție. Slip de aceeași culoare, mat la interior, cu particule de calcar la exterior. La exterior buza prezintă urme de vopsea neagră.
18. Fragment buză și partea superioară a peretelui vasului. Ld: (L)Ibida 2005, Extra muros N I, S 0, -1,35 m. (exteriorul edificiului). Dm: nedeterminabil, Hp: 2,3 cm. Pasta de culoare portocalie (2.5 YR 6/8 orange), de bună calitate, cu fine particule de calcar în compoziție, slip la culoare, aplicat atât în interior, cât și în exteriorul vasului.

Forma Hayes 2, varianta a

19. Fragment buză și partea superioară a corpului. Ld: (L)Ibida 2005, Extra muros N I, *passim*. Dm: 30 cm, Hp: 3,5 cm. Pasta de culoare portocalie (5 YR 6/8 orange) cu particule de calcar în compoziție. Slip cu o nuanță mai închisă decât pasta, slab conservat.

Forma Hayes 2, varianta b

20. Fragment buză și treimea superioară a peretelui vasului. Ld: (L)Ibida 2005, Extra muros N I, S 1, C 1, -1,20 m. Dm: nedeterminabil, Hp: 2 cm. Pastă de culoare maro-deschis (2.5 YR 5/6 bright brown) cu foarte puține particule

albicioase de calcar în compoziție. Slip de bună calitate, nuanța puțin mai deschisă decât cea a pastei. La exterior buza prezintă urme de vopsea neagră (fragment neilustrat).

Forma Hayes 3, varianta a

21. Fragment buză și partea superioară a peretelui vasului. Ld: (L)Ibida 2006, Extra muros N I, S 3, C 2, -0,40 m. Dm: 29 cm, Hp: 3,2 cm. Pasta de culoare roșie-maronie (2.5 YR 4/8 reddish brown), de bună calitate, cu particule de calcar alb. Slip de aceeași culoare. Partea superioară a buzei vopsită cu negru (fragment neilustrat).
22. Fragment buză și treimea superioară a peretelui vasului. Ld: (L)Ibida 2006, Extra muros N I, S 4, C 2, -0.50 m. Dm: 15 cm, Hp: 3,4 cm. Pastă de culoare roșie-maronie deschisă (5 YR 5/8 bright reddish brown) cu foarte puține particule fine de calcar. Urme de vopsea neagră pe partea exterioară a buzei (fragment neilustrat).
23. Fragment buză și partea superioară a peretelui vasului. Ld: (L)Ibida 2006, Extra muros N I, *passim*. Dm: 16,5 cm, Hp: 2,8 cm. Pasta și culoarea slipului identice cu cele ale fragmentului nr. 2. De asemenea sesizăm prezenta urmelor de vopsea neagră pe partea exterioară a buzei.

Forma Hayes 3, varianta b

24. Fragment buză și treimea superioară a peretelui vasului. Ld: (L)Ibida 2005, Extra muros N I, S I (vegetal). Dm: 24 cm, Hp: 3 cm. Pastă de culoare roșie-maronie deschisă (5 YR 5/8 bright reddish brown) cu particule de calcar și nisip în compoziție. Slip de aceeași culoare, mat la interior. La exterior, buza este decorată cu roțița dințată.
25. Fragment buză și partea superioară a peretelui vasului. Ld: (L)Ibida 2005, Extra muros N I, S I, C 3 (vegetal). Dm: nedeterminabil, Hp: 2,9 cm. Pasta și slipul sunt identice cu cele ale fragmentului precedent. Partea exterioară a buzei este decorată în trei registre cu roțița dințată.

Forma Hayes 3, varianta c

26. Fragment buză și partea superioară a peretelui vasului. Ld: (L)Ibida 2006, Extra muros N I, S α , C 1 -0,85 m. Dm: nedeterminabil, Hp: 2,8 cm. Pasta de culoare roșie-maronie (2.5 YR 4/6 reddish brown) cu impurități și particule de calcar în compoziție. Slip de aceeași culoare.
27. Fragment buză și partea superioară a peretelui vasului. Ld: (L)Ibida 2005, Extra muros N I, S II, *passim*. Dm: nedeterminabil, Hp: 2,6 cm. Caracteristicile pastei și a slipului sunt identice cu cele ale fragmentului precedent (fragment neilustrat).

Forma Hayes 3, varianta e

28. Fragment buză și partea superioară a peretelui vasului. Ld: (L)Ibida 2006, Extra muros N I, S α , -2,20 m. Dm: 26 cm, Hp: 2,5 cm. Pasta de culoare roșie-maronie (2.5 YR 4/4 dull reddish brown) cu particule fine de nisip și calcar în compoziție. Slip de aceeași culoare, mat. Exteriorul buzei este decorat cu vopsea neagră.

Forma Hayes 3, varianta f

29. Fragment buză și partea superioară a peretelui vasului. Ld: (L)Ibida 2006, Extra muros N I, S α , C 1, -0,85 m. Dm: 24 cm, Hp: 2,3 cm. Pasta de culoare maronie, nuanță deschisă (2.5 YR 5/6 bright brown) cu foarte puține particule albe de calcar în compoziție. Slip de aceeași culoare, mat. La exterior buza prezintă urme de vopsea neagră.
30. Fragment buză și treimea superioară a peretelui vasului. Ld: (L)Ibida 2005, Extra muros N I, S I, S I, -0,65 m. Dm: nedeterminabil, Hp: 2,5 cm. Pasta de culoare maronie, nuanță deschisă (2.5 YR 5/8 bright brown), de bună calitate, cu foarte puține impurități în compoziție. Slip de aceeași culoare. Partea exterioară a buzei este decorată cu roțița dințată, în trei registre (fragment neilustrat).

Forma Hayes 4

31. Fragment buză și partea superioară a peretelui vasului. Ld: (L)Ibida 2005, Extra muros N I, S 0, C 1, -0,50 m. Dm: 28 cm, Hp: 3,2 cm. Pasta de culoare portocalie (5 YR 6/8 orange) cu particule fine de calcar, rar mica argintie. Deși starea de conservare a fragmentului ceramic este precară, la exteriorul buzei se observă urme de vopsea neagră.

Forma Hayes 5, variantă

32. Fragment buză și partea superioară a corpului. Ld: (L)Ibida 2005, Extra muros N I, S I, C 3, -0,30 m. Dm: 25 cm, Hp: 2,4 cm. Pasta de culoare roșie-maronie (2.5 YR 4/8 reddish brown) cu particule fine de calcar în compoziție. Slip de aceeași culoare, mat.

Bibliografie

- Abadie-Reynal, C., Sodini, J.P. 1992, *La céramique paléochrétienne de Thasos (Alikí, Delkos, fouilles anciennes)*, Études Thasiennes XIII, École Française d'Athènes.
- Arsen'eva, T.M., Domžalski, K. 2002, *Late Roman red slip pottery from Tanais*, Eurasia Antiqua 8, 415-491.
- Bogdan-Cătănicu, I., Barnea, A. 1979, *Ceramica și descoperiri mărunte*, în Barnea, Al., Barnea, I. (coord.), Bogdan Cătănicu, I., Mărgineanu-Cârstoiu, M., Papuc, Gh., *Tropaeum Traiani I. Cetatea*, 177-226.
- Covacef, Z. 1999, *Ceramica de uz comun din sectorul de est al cetății Capidava. Sec. IV-VI*, Pontica 32, 137-186.
- Domžalski K. 2011, *Late Roman Pottery from Pompeiopolis*, http://www.klassarchaeologie.unimuenchen.de/projekte/pompeiopolis/projekt/materi_alstudien/fruehroemkeramik.pdf (18/9/2012).
- Gămureac, E. 2009, *Edificiul B1 din sectorul B al cetății Tropaeum Traiani. Considerații preliminare privind cercetările din 2005-2008*, Pontica 42, 243-300.
- Hayes, J.W. 1972, *Late Roman Pottery*, The Brithis School at Rome, London.
- Hayes, J.W. 1985, *Sigillate Orientali*, ATLANTE II, Roma, 1-95.
- Hayes, J.W. 2008, *Roman pottery Fine-ware imports*, The Athenian Agora 32.
- Iacob, M., Paraschiv, D., Nuțu, Mocanu, M., Chiriac, C., Aparaschivei, D., Munteanu, L., Mihăilescu-Bîrliba, L., Doboș, A., Mirițoiu, N., Soficaru, A., Gătej, M., Stanc, S. 2007, 173. *Slava Rusă, com. Slava Cercheză, jud. Tulcea [(L)Ibida]*, CCAR. Campania 2006, 335-342.
- Iacob, M., Paraschiv, D., Nuțu, G., Mocanu, M., Marcu, L., Chiriac, C., Aparaschivei, D., Munteanu, L., Mihăilescu-Bîrliba, L., Rubel, Al., Doboș, A., Soficaru, Stanc, S. 2009, 83. *Slava Rusă, com. Slava Cercheză, jud. Tulcea, (L)Ibida*, CCAR. Campania 2008, 196-201.
- Kenrick, P.M. 1985, *Excavations at Sidi Khrebish Benghazi (Berenice)*, III, 1: *The Fine Pottery*, Tripoli.
- Mocanu, M. 2011, *Considerații privind ceramica de masă de la (L)Ibida. Studiu de caz. Sectorul Extramuros Vest III, Peuce*, S.N. 9, 225-252.
- Mocanu, M. 2011a, *Ceramica romană târzie cu decor ștampilat descoperită la (L?)Ibida*, Pontica 44, 293-310.
- Mocanu, M. 2012, *Notes on the "African Red Slip Ware" ceramics in Scythia Minor*, SAA 18, 319-340.
- Munsell, A. H. 1990, *Soil Color Charts*, New York.
- Opaïț, A. 1980, *Considerații preliminare asupra ceramicii romane timpurii de la Troesmis*, Peuce 8, 328-366.

- Opaiț, A. 1985, *Einige Betrachtungen zur spätromischen Keramik mit rotem Überzug*, Dacia, N.S. 29, 153-163.
- Opaiț, A. 1991, *Ceramica din așezarea și cetatea de la Independența (Murighiol) sec V î.e.n. – VII e.n.*, Peuce 10, vol. I, 133-182, vol. II, 165-216.
- Opaiț, A. 1996, *Aspecte ale vieții economice din provincial Scythia (secolele IV–VI p.Chr)*, Bibl.Thr 16.
- Opriș, I.C. 2003, *Ceramica romană târzie și paleobizantină de la Capidava în contextul descoperirilor de la Dunărea de Jos (sec. IV–VI p. Chr.)*, București.
- Paraschiv, D., Mocanu, M. 2010, *Un edifice publique decouvert a (L)Ibida, în Antiquitas Istro-Pontica. Mélanges d'archéologie et d'histoire ancienne offerts à Alexandru Suceveanu*, București, 537-550.
- Suceveanu, A. 1982, *Contribuții la studiul ceramicii romano-bizantine la Histria*, SCIVA 33, 1, 79-108.
- Suceveanu, A. 2000, *Histria X. La céramique romaine des Ier–IIIe siècles ap. J.-C.*, București.
- Suceveanu, A. 2007, *Histria XIII. La basilique épiscopale*, Bucarest.
- Ștefan, A.S. 1977, *Cetatea romană de la Slava Rusă (L(L)Ibida?)*. Cercetările aerofotografice și apărarea patrimoniului arheologic, RMM-MIA 46, 1, 3-22.
- Topoleanu, F. 2000, *Ceramica romană și romano-bizantină de la Halmyris (sec. I–VII d.Ch.)*, Tulcea.